

ЕТОС НАУКИ В ЕПОХУ ЗМІН

Этос науки / Под редакцией Л.П. Киященко, Е.З. Мирской. — М.: Academia, 2008. — 544 с.

Поняття «науковий етос» уперше запропонував американський соціолог Р. Мертон, основоположник соціології як самостійної наукової дисципліни. Імперативи наукового етосу забезпечують нормативну базу наукової спільноти. Термін «етос» означає набір правил і норм, що діють у певному середовищі, які аналогічні етичним, але не є такими за суттю (оскільки відсутні етичні максими і регулятиви). Імперативи — це своєрідні мінімальні норми, що гарантують чесну конкуренцію в науці, основу професійної поведінки; норми, що регулюють поведінку вченого і виражають ставлення до його поведінки і результатів роботи. Дотримуючись цих норм, учений розраховує на адекватну реакцію з боку спільноти у своєму прагненні здобути наукове визнання.

Рецензована книга — перше на пострадянському просторі розгорнуте дослідження, присвячене цій проблематиці. Її підготував великий колектив авторів з інститутів філософії, історії природознавства і техніки, системних досліджень РАН та інших російських установ. Серед них є й українські філософи та соціологи: В.В. Кизима, Л.Д. Бевзенко і Т.Д. Суходуб.

Прикметна риса колективної праці — дискусійність, яку можна розцінювати як принцип роботи: думки авторів деколи опиняються в конфлікті, нормальному в

ситуації становлення етосу сучасної науки й розроблення категоріального апарату соціології та філософії науки.

Проблемності роботі надає й акцент на сучасному переломному періоді в розвитку науки, коли існування наукової раціональності поставлене під сумнів і піддане критиці. Зміст книги — дослідження самосвідомості науки в епоху змін, коли існує нагальна потреба уточнення і корегування взаємин науки із соціумом, внутрішньонаукових критеріїв, норм і цінностей, які покликані забезпечити оптимальне функціонування та суспільний статус науки. Автори небезпідставно вважають, що епоха переоцінення цінностей визначає необхідність враховувати як традиційні претензії науки на внутрішню самодостатність, так і посилення зовнішньої дії на неї з боку суспільства.

Проблема етосу науки досить органічно об'єднує зазвичай роз'єднані внутрішні (епістемологічні) і зовнішні (соціокультурні) чинники, відкриваючи нові можливості для дослідження механізмів функціонування та еволюції життєвого світу людини у зв'язку з розвитком науки.

З другої половини ХХ ст. у результаті швидкого науково-технічного прогресу наука в промислово розвинених країнах стала одним із основних соціальних інститутів. Колишня «мала наука», що існувала переважно при університетах і функціону-

вала на принципах внутрішньої самоорганізації, перетворилася на «велику науку» — масову сферу діяльності зі складними формами організації, фінансування й управління. Відповідно з унікальної персональної діяльності, що породжувала знання, наука перетворилася на виробництво знання. Природно, що така наука, яка спочатку виростала на державних грошах, була орієнтована на реалізацію державної мети і завдань. Проте її інституційний обов'язок залишався ніби тим самим — створювати і регулярно постачати суспільству нове зафіксоване знання, але головним було питання про практичне застосування отриманих наукою результатів.

Такі радикальні зміни умов функціонування науки та її соціального статусу не могли не привернути уваги дослідників суспільства, які справді поступово зробили науку об'єктом спеціального вивчення. Піонером нового соціологічного напрямку і батьком-засновником соціології науки був Р.К. Мертон, який у 40-х роках виступив із оригінальною і творчою ідеєю етосу науки.

У книзі обговорено концепцію етосу науки, закладену Мертоном (цій дискусії вже понад півстоліття, що переконує в життєздатності основних ідей концепції). Р.К. Мертон розглядав науку як специфічну систему соціальних відносин, цінностей і норм поведінки, реалізовану в особливому типі інституційної організації науки — «науковій спільноті». Саме вона виділяє інститут науки з державної бюрократії. Найважливішими організаційними характеристиками наукової спільноти є опора на уявлення про спільність мети, стійкі традиції, авторитет і самоорганізацію, при цьому в її арсеналі відсутні характерні для систем, як от «суспільство», механізми влади, прямого примусу і фіксованого членства. Цілісність спільноти повинна визначатися спільною метою та інтенсивною діяльністю кожного учасника щодо її досягнення.

Мертон сформулював імперативи наукового етосу, що забезпечують нормативну базу наукової спільноти: універсалізм, колективізм, організований скептицизм і безкорисливість. Універсалізм підкреслює позаособистісний характер наукового знання, зумовлює інтернаціональний і демократичний характер науки. Колективізм зобов'язує вченого негайно передавати результати своїх досліджень для користування спільноті: «право власності» у фундаментальній науці фактично існує лише у вигляді визнання пріоритету автора. Безкорисливість спрямовує науковця організувати свою діяльність так, ніби, окрім досягнення істини, у нього немає ніяких інших інтересів: по суті цей імператив є максимальним вираженням «академічної свободи» і застереженням від учинків, скоюваних задля досягнення більш швидкого або широкого професійного визнання всередині науки. Організований скептицизм означає, що в науці не може бути презумпції невинності. Учений повинен доводити критикам цінність і перспективність свого результату і бути готовим до критичного його сприйняття.

Разом із тим значення імперативів наукового етосу таке, що вони постійно ставлять його в ситуацію жорсткого вибору однієї з альтернатив. Так, учений повинен: щонайшвидше передавати свої наукові результати колегам, але при цьому не поспішати з публікаціями; бути сприйнятливим до нових ідей, але не піддаватися інтелектуальній «моді»; прагнути здобувати таке знання, яке отримає високу оцінку колег, але при цьому працювати, не звертаючи уваги на оцінки інших; захищати нові ідеї, але не підтримувати необачних висновків; докладати максимальних зусиль, щоб знати роботи, які стосуються його сфери досліджень, пам'ятаючи водночас, що ерудиція іноді гальмує творчість; бути дуже ретельним у формулюваннях і деталях, але

без педантизму, який не на користь змісту; завжди пам'ятати, що знання універсальне, проте не забувати, що кожне наукове відкриття робить честь нації, представником якої воно зроблене; виховувати нове покоління вчених, але не віддавати викладання дуже багато зусиль і часу; вчитися в майстра і наслідувати його, однак не бути схожим на нього.

Концептуальний каркас соціології науки, збудований Мертоном, витримав випробування часом і став основою для наступних досліджень, хоча в подальшому розвитку соціології науки він постійно ставав об'єктом критики і корекції. Цю тенденцію продовжено і в рецензованій книзі.

З переходом до постіндустріального, інформаційного суспільства знань відбуваються глибокі культурні й соціальні трансформації в усіх сферах сучасного соціуму. Роль науки зростає у зв'язку зі зростанням сучасних наукоємних технологій, але одночасно відбувається процес трансформації самої науки. Уже неможливо провести чітку межу між власне наукою та її технологічними додатками. Тому дослідження науки доповнюються дослідженнями технології, що узгоджується із завданнями вивчення об'єкта-гібрида — технонауки — і нівелює традиційне розмежування теорія — практика, наука — технологія. Прагматичний поворот у взаєминах науки і суспільства — одна з істотних тенденцій науково-технологічного розвитку.

Триває процес «обертання» організаційних і економічних схем, що склалися протягом багатьох десятиріч взаємодії фундаментальної науки і її практичних додатків, які виступають нині у формі високих технологій. Класична схема індустріального суспільства починалася від фундаментальних досліджень і через пошук їхніх практичних додатків йшла до їхніх технічних і технологічних втілень, які потім виходили на ринки збуту. Це «впроваджу-

вальна модель» науково-технологічного циклу, головною проблемою якої була відсутність зворотного зв'язку з виробництвом і суспільними потребами: спочатку створювали технологію, а потім шукали для неї ринки збуту.

Із просуванням до суспільства знань формується своєрідний гібрид наукової технології і технологізованої науки. У постіндустріальному суспільстві знань істотно розширюються контури взаємодії науки, технології, суспільних потреб, бізнесу, і кардинально змінюються, «обертаються» їхні взаємозв'язки: нову технологію розробляють тоді, коли на неї є попит. Від науки не вимагають ні пояснення, ні розуміння речей — достатньо того, що вона дає змогу ефективно їх змінювати. Це зумовлює розуміння наукової діяльності як діяльності в певному розумінні вторинної, підлеглої практичному перетворенню, зміні і навколишнього світу, і самої людини. У передових країнах — наукових лідерах — скорочується частка фундаментальних досліджень і послідовно розширюються прикладні, які стають домінантою науково-технологічного розвитку.

Водночас кардинально змінюються норми, ідеали наукового пізнання і власне науковий етос. Якщо у фундаментальному знанні відбір конкурентних дослідницьких програм здійснює наукова еліта, то в системах технонауки дослідницькі розроблення відбирає бізнес-еліта, причому провідними критеріями відбору є відповідність наукової ідеї вимогам технологічності й комфортності споживання. Така ситуація призводить до деформацій у науковому етосі. Розширюються також масштаби маніпуляційних ефектів високих соціогуманітарних технологій і засобів масової інформації. «Мережева» структура суспільства створює могутній соціальний каркас необхідності, що обмежує свободу ухвалення рішень. Провідні концепти постіндустріального

суспільства знань — інтелектуальний капітал, інтелектуальна власність, технонаука — кардинально змінюють природу науки, когнітивний і соціальний статус ученого.

Ці та інші кардинальні трансформації в науці та в її суспільному статусі авторський колектив рецензованої книги розглядає як виклики, на які сучасна філософія і соціологія науки зобов'язані давати відповіді.

Особливу увагу в книзі приділено мертонівським імперативам етосу науки, запропоновано їх нову інтерпретацію, яка враховує статус науки в суспільстві, що зазнав змін. Мертонівські норми були сформульовані «ззовні часу і простору» і, безумовно, вимагають корегування й обліку змін науки та суспільства. Ці норми як ідеальні регулятиви містять творчий ресурс, що допомагає зрозуміти нові ситуації, які виникають у «великій науці». У книзі розглянуто також конкретні приклади їхньої дії в різних історичних ситуаціях, у тому числі й у сучасній науці.

Цікава теза одного з авторів — Б.Г. Юдіна — про те, що етика науки дедалі більше виступає не тільки в регулятивній, але й в інструментальній ролі: у дослідницькій практиці неухильно зростає кількість ситуацій, у яких облік етичних вимог необхідний для того, щоб сформулювати потенційно реалізовуваний науковий проект.

Автори вважають, що адекватне уявлення про складну структуру сучасного наукового пізнання можливе лише в тому разі, коли в основу етосу науки будуть покладені фундаментальні пізнавальні відносини, що формують саму людину та її світ у цілісному інтегральному вимірі. У такому ракурсі аналізу пізнавальні відносини повинні бути спочатку пов'язані з визнанням у них правомірності й необхідності співіснування людей, які по-різному пізнають реальність.

Тему трансформації традиційного і становлення нового типу наукового знання розглянуто в монографії крізь призму ето-

су науки, що неминуче зробило його предметом не тільки соціологічної, але й філософської рефлексії.

Відповідаючи на кардинальні зсуви в самій науці, автори акцентують увагу на тому, що разом з етосом фундаментальної науки, яка значною мірою успадковує основні риси класичної науки, сформувався етос прикладної науки, специфічні мотивації і установки якої проникають на всі рівні пізнавальної діяльності, фактично розколюючи єдиний науковий етос. Усвідомлення факту такого розколу, на думку інших авторів книги, має і позитивне значення.

Розглядаючи проблему формування і функціонування науки як комунікативної спільноти, О.П. Огурцов зазначає, що за комунікативним поворотом філософії науки приховане інше розуміння наукового знання і нове коло його проблем: відмова від ідеї істинності наукового знання задля утвердження його правдоподібності; відмова від колишнього розрізнення контекстів відкриття і виправдання; осмислення процедур аргументування, а не акту доказу та ін.

Цікава думка В.М. Розіна: учений як особистість повинен узяти на себе відповідальність за наслідки своїх наукових занять, а як суб'єкт пізнання — за чіткість та ефективність своїх наукових побудов.

Звичайно, у рецензії немає можливості зацентувати увагу на багатьох проблемних питаннях, порушених у книзі. Достатньо сказати, що їх багато. Ця колективна праця по-справжньому дискусійна в доброму розумінні значення цього слова. Багато її ідей стимулюють думку дослідника і дають можливість по-новому оцінити свої інтереси в науці, цінності, світоглядні уявлення і позиції в соціальному просторі. Дослідження, зібрані в монографії, орієнтовані на розвиток толерантного ставлення до інакомислення як стилю сучасного раціоналізму, а також на необхідність досягнення домовленості в

міждисциплінарних діалогах, на реалізацію практичного ракурсу сучасного наукового пізнання.

Варто звернути увагу українського читача на статтю нашого співвітчизника В.В. Кизими, у якій порушені актуальні питання етосу й національної наукової спільноти. Це справді актуальні питання епохи змін, розпаду і трансформації єдиного наукового простору СРСР. На багато з цих питань поки що не можна дати однозначної відповіді, проте, не знижує їхньої проблемності і щирості. Автор справедливо зазначає: «Достатньо поставити ці питання, щоб побачити всю їхню складність і в той же час практичне значення. Адже від усвідомлення понять «українська наука», «розвиток української науки», «історія української науки» залежать подальші кроки Національної академії наук сучасної незалежної України, а також розвиток історії, соціології, епістемології української науки та її наукознавчого аналізу. Спроби практичного викладу історії української науки нашою думкою про особливу актуальність при розгляді вказаних питань культурно-етнічного аспекту (коли йдеться про сутність національної науки), а також інтерналістської та екстерналістської мето-

дологічних орієнтацій при з'ясуванні зв'язку еволюції національної науки з логікою загальнонаціонального соціально-політичного розвитку».

Можна сперечатися з деякими позиціями в аргументуванні автора, але його думка про те, що проблема наукового простору має не тільки філософсько-теоретичне, але й реальне практичне значення в нинішній суспільній ситуації, цілком обґрунтована.

Монографія неодмінно стане в пригоді широкому колу вчених, яким вона допоможе зрозуміти складні питання становища науки й науковців у сучасному світі, проблеми співвідношення організації та самоорганізації, відповідальності й морального вибору, традиції і новачій у науці, статусу вченого та його еволюції. При цьому зауважимо, що проблематика соціології науки малознайома вітчизняним ученим і навіть наукознавцям, котрі, як і за радянських часів, обмежуються здебільшого суто практичними питаннями, пов'язаними з обговоренням проблем наукової політики, не розуміючи, що вони не можуть бути ефективно розв'язані без використання значного масиву досягнень соціології науки.

В. ОНОПРІЄНКО,
доктор філософських наук

ІННОВАЦІЙНИЙ ПОТЕНЦІАЛ НОВИХ ВИДІВ ЕКОНОМІЧНОЇ ДІЯЛЬНОСТІ

Цикл наукових праць «Інноваційні та інформаційно-технологічні доміанти активізації соціально-економічного розвитку регіону» авторського колективу молодих учених Інституту регіональних досліджень НАН України в складі кандидатів економічних наук А.В. Шевчука, С.Д. Щеглюк, О.М. Луцків. — Львів: ПП «Арал», 2008.

Цикл наукових праць, що претендує на здобуття Премії Верховної Ради України найталановитішим молодим ученим у га-

лузі фундаментальних і прикладних досліджень та науково-технічних розробок, складається з 3 монографій і 23 наукових статей.